

Makale Gönderim Tarihi: 29.06.2024

Yayına Kabul Tarihi: 23.07.2024

Araştırma Makalesi

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E DARÜŞŞAFKA*

Yunus Kılıç**

ÖZ

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, Tanzimat dönemi devlet adamları tarafından Müslüman halkın eğitim seviyesini yükseltmek amacıyla 1864 yılında kurulmuş bir Cemiyettir. İlk olarak Müslüman ve Gayrimüslim kapalı çarşı esnaf çıraqları ile isteyen halka biraz okuma yazma ve hesap öğretmek için bir okul açılmıştır. Burada yakalanan başarı üzerine daha iyi bir okul açmaya niyetlenen Cemiyet, sadece Müslüman yetim çocuklara eğitim verecek bir eğitim kurumu olarak Darüşşafaka'yı 1873 yılında kurmuştur.

Günümüzde halen varlığını aynı amaçla sürdüren ve birçok önemli bilim adamı, bürokrat ve sanatçı yetiştirmiş olan kurum, kuruluşundan itibaren her zaman iyi eğitim veren ve yetim çocukları hayata hazırlayan bir okul olmuştur. Öğrencilerinin her türlü eğitim araç gereçleri ile başka ihtiyaçlarını ücretsiz karşılayan okulun idari ve mali durumu ise dönemin siyasi iktidarının niteliğinden bağımsız olmamıştır.

Çalışmada diğer kaynaklarla birlikte Cemiyetin 1913 tarihli salnamesi esas alınarak kuruluşundan itibaren Cumhuriyet dönemine kadar yaşanan sorunlar, bunlara çözüm arayışları, iktidarla ilişkiler ve okulda gösterilen eğitim konuları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, Darüşşafaka, Salname, Eğitim.

DARÜŞŞAFKA FROM ITS ESTABLISHMENT TO THE REPUBLICAN ERA

ABSTRACT

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye is a foundation established by Tanzimat statemen to raise education level of Muslim citizens in 1864. In the beginning, a school was opened to teach reading, writing, and calculation to apprentices of the grand bazaar and anyone who demands regardless of their religious origin. After the first successful attempt, the foundation planned to establish a more organized school and founded Darüşşafaka to teach orphans of the Muslim community in 1873.

Darüşşafaka which is existent with the same purpose today, had always been given good education and prepared orphans to life and nurtured many bureaucrats, scientists, and artists since then. The foundation afforded all the expenses of educational tools and other needs of the students. Administrative and financial situation of the school had always been related to the characteristics of the political power.

In the study, the problems experienced, the search for solutions to these problems, relations with the governments and the education given at the school from its establishment until the Republic period, were discussed based on the Society's yearbook dated 1913, along with other sources.

* Bu çalışma Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Mesut Ayar danışmanlığında hazırlanan "H. 1332 (M. 1913) Tarihli Cemiyet-yi Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Araş. Gör. Kırklareli Üniversitesi, Tarih Bölümü, yunuskilic@klu.edu.tr, ORCID ID: 0009-0000-3021-2918.

Keywords: Cemiyet-yi Tedrisiye-i İslamiye, Darüşşafaka, Yearbooks, Education.

Giriş

Modern ulus devletin oluşum sürecinde en etkili olan süreçlerden biri kuşkusuz Fransız Devrimi'dir. Bu süreçten en fazla etkilenen imparatorluklarda, geleneksel olarak dinsel ve cemaatsel yönetim ve denetim altındaki birçok kurum ve alana merkezi hükümetlerin ve gittikçe daha fazla kurumsallaşan bürokrasilerin müdahalesi görülmüştür. Bu alanlardan en önemlisi de kuşkusuz eğitimidir. Eğitim, hem modern ulus devletin ortaya çıkışında ciddi rol oynamış hem de sistemin en önemli yeniden üretim araçlarından biri olmuştur. Dahası bürokratik yönetim ve askeri alanda yapılan düzenlemelerle birlikte eğitim, iktidar alanlarının devlet lehine genişlemesinin en önemli sacayaklarından biri olmuştur. Artık eğitim ve bilim ilerlemenin, ekonomik kalkınmanın güçlü devlet olmanın en temel ölçüt ve aracı olmaya başlamıştır (Alkan, 2000, s. 1).¹

Devletin kalkınma, askeri olarak güçlenme ve tebaanın devlete sadakatini artırılması gibi hedefler için eğitimin araçsal değerini kullanma girişimleri daha somut ve açık hedeflerde tezahür etmiştir. Bunların en önemlilerinden biri de bürokrasi, ordu ve sanayi gibi alanlarda yetişmiş eleman ihtiyacı iken bu elemanları yetiştirecek kurumlar için öğretmen ihtiyacı da sorunun önemli bir parçası olmuştur. İlk açılan kurum ve okullar da bu ihtiyaçların biran evvel giderilmek istenmesinin sonucu olarak kurulmuştur. Fakat özellikle Tanzimat Dönemi devlet adamı ve aydınlarının gündemindeki diğer bir mesele de genel olarak halkın eğitime katılmasının teşvik edilmesi olmuştur (Akyüz, 2008, s. 196-197).

Bu çerçevede XIX. yüzyılla birlikte Osmanlı devlet adamlarının, eğitimi batılı devletlerdeki şekliyle yapılandırmanın ve yaymanın ülkenin sorunlarını çözenin en önemli anahtarlarından biri olduğunu düşünmeye başladıkları söylenebilir. Sultan Abdülmecid 1845 yılında Babıali'ye gelerek vükelaya şu nutku söylemiştir:

“İşte bu defa da huzurumuzda sana (sadr-âzam) ve bilcümle vükelâmıza yeniden tenbih ederim ki, şu akdem-i amal ve efkârımız olan ma'muriyet-i mülk ve tebaa hususunda ne makule esbab ve tedâbir lâzım ve muktazi ise... Ve alel husus bu meram-ı hayriyet encam-ı mülükânemizin ber vefk-i matlûb rehin-i hayyiz-i husul ve kemâl olması dinen ve dünyeviyen her bir hususta izâle-i cehl kaziyeye-i hükmiyesine vabeste olmasıyla menbâ-ı ulûm ve fûnûn ve mehâz-ı sanayi maârif nümün olan mekâtib-i lâzime icad ve inşası ind-i şahanemizde akdem-i umurdan addolunmağla memalikin münasib olan mahallerine iktiza eden mekteplerin tanzimiyle terbiye-î ammenin çaresine bakılsın....” (Kodaman, 1991, s. 9-19)

Ancak birçok alanda olduğu gibi reformist adımları gerçekleştirilmede yöneticiler birçok sorunla karşılaşmıştır. Genel anlamıyla devletin eğitim alanında yapacağı işlerde karşılaştığı iki sorun mevcut medrese sistemi ile mali kaynakların yetersizliği idi. Eğitim alanında yapılacak reformlar ilk elde medrese ve cemaatlerin tekelindeki mahalle/sıbyan

¹ İşin ilginç yanı ilköğretimin zorunlu hale gelmesi, eğitim bakanlıklarının kurulması gibi konularda Osmanlı Devleti birçok devletten önce davranmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Alkan, not 1.

mekteplerine teşmil edilmezken ilk kurulan okulların askeri, tıp ve mühendislik gibi teknik alanlarda olması hem bu alanlardaki ihtiyaçtan hem de olası tepkilerin en aza indirilmesi gayesinden kaynaklanmış gözüküyor. (Alkan, 2000, s. 3) Mali imkânların sınırlı oluğu ise hemen her girişimde karşılaşılan en ciddi sorun olmuştur. Buna elbette yaşanan siyasi ve askeri buhranları da eklemek gerekmektedir. Örneğin Tanzimat Fermanı'nı takip eden birkaç yıl içerisinde Mısır ve Boğazlar Meseleleri ile ilgilenen devlet reformları için yeterli adımları atamamış ancak Mustafa Reşid Paşa'nın 1846'da sadrazam oluğunun etkisi ve siyasi sorunların da nispeten çözülmüş olmasıyla yeniden önemli adımlar kat etmiştir (Kodaman, 1991, s. 9).

Yaşanan siyasi buhranlar ve askeri yenilgiler gibi sorunların devletin reformları hayata geçirmesinin önündeki engellerden olmalarının yanında genel karakterini belirleyen etmenler olması doğaldır. Öte yandan her dönem için geçerli olsa da XIX. yüzyıl uluslararası siyasetinin, rekabet unsurunu daha fazla gündeme getirmiş olduğu da eklenmelidir. Bu bağlamda eğitimle ilgili yapılan düzenlemeler batılı anlamda kurumsallaşmayı temsil ettiği gibi bu devletlerle rekabet hissinden doğması da kaçınılmaz olmuştur. Üstelik rekabet olgusu yalnız devletlerarası bir belirleyici de değildir. Osmanlı örneğinde özellikle Müslüman unsurun eğitim alanında yapmayı düşündüğü ve giriştiği hamleler, batı ve batıdaki kurumlar karşısında bir geri kalmışlık psikolojisinden kaynaklandığı gibi Osmanlı tebaası gayrimüslim cemaatlerin yaptıklarından duyulan rekabet hissini bir yansıması olduğunu da söylemek mümkündür (Basiretçi, 2001, s. 22-23) (Özkan, 2009) (Ergin, 1977, s. 489).

Cemiyetin Kuruluş Saiki ve Kuruluşu

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye de bu bağlamda ortaya çıkmış bir eğitim ve hayır kurumudur. Kapalıçarşı çıraklarına okuma yazma öğretim gayesiyle kurulan ve sonrasında Osmanlı ülkesindeki Müslüman yetim çocukların eğitimi için Darüşşafaka mektebini kuran Cemiyet, bu bağlamda Osmanlı'nın son dönemindeki hayırseverlik ve sosyal devlet gibi olguların da tezahür ettiği bir kuruluştur.

Geleneksel dönemde öksüz ve yetim çocukların iāşe, barınma ve eğitimleri için vakıflar kurulmuş, yetimler ailelere evlatlık verilmiş ve eytam nezareti ve sandıkları gibi doğrudan devlet denetimi altında çeşitli kurumlar oluşturulmuştur. (Kapçı, 2012, s. 13-14; Özbek, 1999; Öztürk, 1999) Klasik dönemde yetim çocukların bakımının geniş anlamıyla aile içinde yapılması da yaygın bir uygulama olması gerektir. Ancak hem vakıf sisteminin bozulmaya başlaması, nispeten klasik anlamını kaybederek çözülmeye başlayan sosyal ilişkiler ve modern sosyal devlet olgusunun devreye girmesi yeni yapıların ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Osmanlı'da modern sosyal devletin oluğunu ile ilgili yaptığı çalışmasında Nadir Özbek şu tespiti yapar:

“Merkezi devletin sosyal alana müdahale imkânının sınırlı olduğu tarihsel koşullarda, aile ve kan bağı ilişkileri, mahalle, köy, cemaat dayanışmaları, lonca gibi üretim temelli dayanışmalar, tarikat, zaviye gibi dini içerikli odaklaşmalardan oluşan bir dizi beşerî ilişki, bireyin ailevi, sosyal ve doğal krizler karşısında korunmasını sağlayan bir refah sisteminin temellerini oluşturmuştur. Bu gibi beşerî dayanışma ilişkilerinin yanı sıra

özellikle siyasi erkin yoğunlaştığı kent merkezlerinde, yönetici elitin çeşitli kaygılarla yoksullara yönelik kurumsal bir koruyucu sistem oluşturma eğiliminde olduğunu ve bu tür kurum ve ilişkilerin izlerinin tarihin derinliklerine kadar uzandığını biliyoruz.” (Özbek, 2002, s. 10)

Tanzimat döneminde yönetici sınıfın bu tür girişimleri klasik sistemin izlerini taşıdığı gibi siyasi iktidarın niteliği ve yapılanmasıyla da doğrudan ilgilidir. Söz konusu dönemde modern anlamda bürokrasi oluşmaya başlamış ve Babialı adıyla da yönetim merkezlerinden biri haline gelmiştir. İktidar sahibi olan Babialı'nın eğitim ve hayır işlerinde de söz sahibi olarak bunların merkezi devletin araçları olarak kullanılmasına katkıda bulunmuştur.

Hem eğitim hem de hayırseverlik olgusunun modern devlet bağlamında yeni bir tür vatandaşlık, sosyal alana devlet müdahalesi ve iktidarının yayılması ile meşruiyet ve sembolik iktidar biçimlerinin araçlarından olduğu kuşku götürmez. İşte Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye de Tanzimat bürokrasisinin devletin güçlenmesi gayesiyle giriştiği eğitim ve hayır kurumlarından biridir.

Daire-yi Askeriye Ruznamçecisi Yusuf Ziya Bey Aksaray Sofular mahallesindeki evinden her sabah dairesine gidip gelirken Kapalıçarşı esnaf çıraklarının dükkânlar açılıncaya kadar boşuna vakit öldürdüklerini görür. O zaman komşuları olan Ahmet Muhtar Bey, Vidinli Tefvik Bey ve başkaları da dâhil olarak bazı geceler oturup Müslüman halkın eğitim açısından diğer cemaatlere nazaran geri kalmış olmasını üzüntüyle konuşurlar. Bu toplantılardan birinde Yusuf Ziya Paşa çırakların durumundan bahsedip bunlardan okuma yazma bilmeyenlere okuma yazma, biraz hesap ve dini bilgiler verilebileceğinden bahsedince hemen işe koyularak Cemiyet-i Tedrisiye'yi kururlar (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 8-9).²

Cemiyet'in kuruluş tarihiyle ilgili bir belirsizlik vardır. 1913 tarihli Salname kesin bir kuruluş tarihi vermezken Ayhan ve Maviş İslam Ansiklopedisi “Darüşşafaka” maddesinde ve Darüşşafakalılar Cemiyeti'nin yayınladığı “Darüşşafaka 1863-1998” adlı eserde kuruluş tarihi 21 Şevval 1280 olarak gösterilir. Ancak bu son kaynakta kuruluş tarihi miladi olarak 30 Mart 1863 kabul edilmiştir (Soydan, 2003, s. 250). Türk Tarih Kurumu'nun takvim çevirme cetveline göre ise 30 Mart 1864 tarihine tekabül eder (Ergin, 1977, s. 487). Darüşşafaka mezunlarından Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri ve Ali Kami Beylerin 1927 yılında hazırladığı ve 1913 tarihli salname gibi daha sonra yapılan birçok araştırmanın temel kaynaklarından biri olan eserde ise yine Salname gibi kuruluş bilgisi kesin olarak verilmezken Cemiyetin kuruluşunun resmen ilanı olarak 1 Mart 1281 olduğundan bahsedilir. Bunun sebebi ise bu tarihte çıkan nüshasında Tasvir-i Efkâr gazetesinin Cemiyette derslerin başlaması ile ilgili yaptığı haberdir. Kayıt tarihleriyle ilgili duyuru da yine bu haberle ilan olunmuştur. Ancak Tasvir-i Efkâr'ın Cemiyet-i Tedrisiye ile ilgili ilk haberi 12 Nisan 1280 tarihlidir. Bu haberde Cemiyetin teşkil ettiği ve eğitim için Maarif Nezareti'nden istenen okulla ilgili padişah iradesinin

² Buradan sonra Salname. Cemiyet ve Darüşşafaka ile ilgili yapılan çalışmalar çoğunlukla Salname'yi kullanmıştır. Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri ve Ali Kami Beylerin 1927 yılında hazırladığı kitap da en sık başvurulan kaynaklardan biridir. Bu eser de salnameye sıklıkla başvurmuştur. 1948 ve 1999 yıllarında Darüşşafakalılar Cemiyeti tarafından bastırılan Darüşşafaka isimli kitaplar da 1927 tarihli İzzet ve öte. esas almıştır.

çıkığı haber veriliyor (Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri, & Ali Kami, 2000, s. 179) (Çelik, 2010, s. 157).

Yine bu kaynakta Cemiyetin ilk nizamnamesinin 1864 tarihli olduğundan bahsedilir. Bu nizamnamenin bazı kısımları salnamede verilmiştir ancak yine tarih yoktur. Bu nizamnameye göre on yaşından büyük ve vaktiyle okuma yazma ve dini bilgileri öğrenememiş olup isteyen herkese ders kitapları ücretsiz verilerek dini bilgiler ve evrak, senet, mektup okuyup yazabilecek derecede okuma yazma eğitim verilecektir. Nizamnamede Cemiyetin maksadı eğitim yaymak olarak gösterilirken azaların görev ve niteliği de belirlenmiştir. Okutulacak dersler ise “Elif-Ba, bu ders arasında şakirdâna okutulacak haruf ve kelimât yazdırılacaktır. Kuran-ı Kerim ve muhtasar ilmihal, hümayunname hülasası ve yahut suhuletli diğer bir kitap (Bu ders arasında imla; hat talim olunacaktır.) hesab-ı hendese herkese lazım olan kavaid-i hendesiye talim olunacaktır. Hulasa veçhile tarih coğrafya.” şeklinde belirtilmiştir (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 10-11).

Cemiyetin kurucularından Yusuf Ziya Bey, Ahmet Muhtar Bey, Vidinli Tefvik Bey, Ali Naki Efendi ve mektebin açılışından Paris’e gittiği tarihe kadar imla dersi veren Namık Kemal dışında bu nizamnamenin altında imzası bulunan ilk azalardan bazıları şunlardır: Sonradan Dâhiliye Nazırı olan Memduh Paşa, Adliye Nazırlığı yapacak Manyasizade Mustafa Refik Bey, Viyana sefirliği yapacak Sadullah Paşa, Evkaf Nazırlığı yapacak Galip Paşa, Maarif Nazırlığı da yapacak meşhur yazar Recaizade Mahmud Ekrem Bey (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 12). Bu isimlerin hepsi o dönemde Tercüme odası ya da başka dairelerde küçük rütbeli memurlardır.

Mektebin Açılışı ve İlk Eğitim

Cemiyet eğitim için önce Örucüler’de bir mektebe talip olur. Bu mektep tamir olunacakken yanması üzerine (Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri, & Ali Kami, 2000, s. 180) Simkeşhane’de Valide Emetullah Kadın Mektebi bu iş için tahsis edilmiştir. Mektebin tamiri ve eğitimin başlaması için Yusuf Ziya Bey’in büyük emek ve gayretleri olmuştur (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 94) (Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri, & Ali Kami, 2000, s. 200). Mektebin eğitim için bir salonu ile muallimlerin dinlenmesi için de bir odası vardır. İlk yıl Müslüman ve Hıristiyan esnaf çırak ve kalfalar, memurlar başta olmak üzere 539 kişi kaydolmuş ve bunların 350si dersleri tamamlamıştır. İkinci yıl bu rakamlar sırasıyla 590 ve 373’tür. Bu çırak mektebine ilgi o kadar yoğun olmuştur ki Cemiyet üyelerinden Cevdet Efendi tarafından Aksaray’da Ebubekir Paşa Mektebi’nde okulun bir şubesi açılmıştır. Cevdet Efendi’nin burada öğrettiği metottan dolayı kendisine Elifbaci Cevdet Efendi dendiği de rivayet olunmuştur (Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri, & Ali Kami, 2000, s. 3).

Bu mektepte kuruculardan Yusuf Ziya Bey, Ahmet Muhtar Bey, Vidinli Tefvik Bey, Ali Naki Efendi ve birçoğları gönüllü olarak ders vermişler hatta bu dersler için Yusuf Bey Hesab, Vidinli Tefvik Bey de Teshilü’l-hesab adıyla ders kitabı da bastırmıştır. Esasında mektepte okutulacak dersler için diğer muallimler de birçoğ kitap bastırmış ve bunların telif ücretlerini de Cemiyete bağışlamışlardır. Bu kabil basılan kitap sayısı için Ayhan ve Maviş 58 rakamını verirken (Ayhan & Maviş, 1994, s. 7) İzzet ve öte. 1307 (1891-92)

senesine kadar telif ve tercüme edilen 60 kitabın listesini verir (Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri, & Ali Kami, 2000).

İlk yıllardaki yoğun talep üzerine ve Cemiyetin kuruluş maksadına riayet etmek için Cemiyet adını Cemiyet-i Tedrisiye-yi İslamiye olarak değiştirir (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 10). Muhtemelen bu karardan sonra Hıristiyan çıracak ve ahali derslere kabul edilmemiştir. Valide mektebi ve Ebubekir Paşa mektebinde üç sınıf şeklinde üç yıllık bir eğitim öngörülmüştür. 1874 yılına kadar bu iki mektepte eğitime devam edilmiş o yıl görülen gerek ve Münif Paşa'nın isteği üzerine kapatılmıştır.³

Cemiyet yine kuruluş maksadına uygun olarak 1867 yılında bir de "Mebahis-i İlmiye" adında bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Bu dergiyi çıkarmaktaki amaçlarını ise derginin ilk sayısı rağbet görmesi üzerine okurlara teşekkür yazısında derginin ikinci sayısında şöyle ifade ederler (Günergun, 2007, s. 6):

"Terakki-i hüner ve sanata ki sebeb-i istihsal-i servettir vasıta olan ulum-i riyaziye ve tabiiyyeden ve fünun-i saireden bahs etmek ve hasıl olacak temettu cemiyet-i acizanemizin mesarifine hasr edilmek niyet-i salimesiyle bi-tevfikihi teala saye-i maarifvaye-i hazret-i şahanede tab ve neşrine muvaffak olduğumuz işbu mecmua-yi naçizanemize vatanlarının asar-ı ilm ve maarifle fezyab-ı terakki olmasına heveskâr olan ashab-ı cemiyetin fevka'l-hadd izhar-ı rağbet buyurmalarına arz-ı teşekkür ederiz."

Yusuf Ziya Bey'in ön ayak olması (Günergun, 2007, s. 3) ve özellikle Vidinli Tefvik Bey'in gayretleri ile iki yıl boyunca aylık olarak çıkarılan dergi daha çok matematik üzerinde durmuş ve halka doğa bilimlerini tanıtmak dışında sanayi erbabına az da olsa matematik öğretmeyi hedeflemiştir. Derginin satışından Cemiyete mali destek olmak da amaçlanmıştır. Günergun'un işaret ettiği gibi devrin diğer dergilerinin aksine parasızlık yüzünden değil Cemiyet'in Darüşşafaka'yı açmaya karar vererek diğer faaliyetlerini durdurması ve Vidinli Tefvik Bey'in zamanının olmaması derginin daha fazla çıkmasına engel olmuştur (Günergun, 2007, s. 7-8). Mebahis-i İlmiye kısa zamanda birçok okurun ilgisini çekmiş özellikle Harbiye Mektebi talebelerinin takip ettiği bir dergi haline gelmiştir (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 10). Her ne kadar diğer mektep talebelerinin okuduğuna dair kayıt yoksa da yüksek tahsil gören talebeler okur kitlesinin büyük kısmını oluşturmuş olmalıdır.

Darüşşafaka Okulunun İnşası

Cemiyet açılan mekteplerdeki başarıyı ve aza sayısının gittikçe arttığını görünce ilk önce daha planlı bir şekilde eğitim verecek bir iptidai okul açmaya karar verir (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 13). Bu sırada Paris sefirliğinden istifa ederek ülkeye dönen ve burada eğitimle ilgili birçok gözlem yapan Sakızlı Esad Paşa Fransa'da asker çocuklarının okuduğu "Prytanée Militaire du la Flèche" tarzında ve yalnız Müslüman yetim çocukların yatılı ve ücretsiz olarak eğitimine hasredilecek bir okulun

³ Münif Paşa'nın mektepleri niye kapattığı üzerine kaynaklarda bilgiye rastlamadık yalnız Cemiyet 1868-69 yıllarında Darüşşafaka'yı açmaya karar verip 1873 yılında eğitime başladığına ve diğer faaliyetlerini tatil ettiğine göre burada eğitim ya tamamen durmuş ya da verimsiz olmaya başlamış olmalıdır.

kurulmasını teklif eder (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 13-14) (Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri, & Ali Kami, 2000, s. 5). Ayrıca Darüşşafaka'nın kuruluşu ile ilgili daha çok zengin ailelerin çocuklarının devam ettiği Galatasaray Sultanisine karşılık yetim çocukların ücretsiz okutulması fikrine vurgu vardır. Bu teklifin Cemiyetçe kabul edilmesi üzerine hemen işe koyularak arsa satın alınması ve inşaatın başlamasıyla ilgili çalışmalar yapılır.

Yavuz Selim'de Maşuk Paşa Konağı ve civarındaki arsaların Sultan Abdülaziz'in bağışladığı 200,000 kuruş ile satın alınarak Saray başmimarı Ohannes Efendi'nin 100x50x10 ebatlarında iki katlı ve kız ve erkek Darüşşafakası için iki taraflı olarak planını çizmesiyle 26 Rabiülahir 1285 yılında inşaat başlanmıştır. Toplam 30,071,263 kuruş inşaat masrafının arsa bedeli için 210,000 ve inşaat masrafı için olmak üzere 710,000 kuruşunu Abdülaziz Han, 374,900 kuruşunu Maliye Nezareti vermiş geri kalan tutar da Mısır Hıdivi İsmail Paşa dâhil olmak üzere birçok yüksek ve düşük rütbeli memurun bağışlarıyla tamamlanmıştır (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 15, 158-160).

Ara sıra parasızlık yüzünden duran inşaat faaliyeti 27-28 Rabiülahir 1290'da biterek Sultan'ın cülus yıldönümünde okulun açılışı gerçekleştirilmiştir. Açılıştan üç gün sonra ise binada eğitime başlanmıştır (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 16). İlk sene başvuran 54 yetimden yapılan sınav neticesinde az çok okuma bilen 28 efendi ikinci sınıfa 26 efendi de birinci sınıfa başlatılmıştır (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 13). İlk ders ikinci sınıflara "Malumat-ı Nafia" adıyla "erkan-ı askeriyeden Dinibütün lakaplı Kayserili Mustafa Paşa tarafından" verilmiştir.

Cemiyet inşaat faaliyeti devam ederken yeni maksadı çerçevesinde bir nizamname bir de Darüşşafaka'ya dair talimatname hazırlamıştır. Bu nizamnamenin yayınlanma tarihinde de bir belirsizlik yahut yanlışlık vardır. 15 Muharrem 1289 Hicri ve 16 Teşrinisani 1287 Rumi tarihleri nizamnamenin kapağında verilmiştir. Ancak Hicri tarih 25 Mart 1872, Rumi tarih ise 28 Kasım 1871'e tekabül etmektedir. Salnamede ise nizamnamenin çıkmasıyla ilgili padişah iradesi 16 Teşrinisani 1287 olarak gösterilmiştir. Bu durumda bu tarihi kabul etmek makul gözükmektedir.

Darüşşafaka açılmasına karar verildiğinde Müslüman kız ve erkek yetim çocuklara mahsus olarak düşünülmüş hatta bina bu şekilde tasarlanmıştır. Nizamnamelerde kız öğrencilere okutulacak dersler ve mezun olmaları durumunda yapılacaklar bile belirlenmiştir (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 34-41) (Basiretçi, 2001, s. 109-110). Ancak bu karar bazı mahzurlar görülerek uygulanmamıştır. Bu husus vilayetlerde açılması planlanan şubelerle birlikte her fırsatta gündeme getirilmiştir. Hazırlıklar bile yapılmış ancak iki plan da her seferinde sonuçsuz kalmıştır. Darüşşafaka'nın başka şubesi hiç açılmadığı gibi mektebe kız öğrenci de ancak 1971-72 senesinde alınabilmiştir.

Okutulan Müfredat ve İlk Mezunlar

Darüşşafaka'nın ilk programı Esad Paşa'nın Paris'ten getirdiği ve Fleche okulunun programının uyarlanmış halidir. Okutulacak dersler şunlardır (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 40):

Türkçe okuyup yazma, ilm-i akaid, sarf ve nahv-i Arabî, mantık, maani, tarih-i umumi, tarih-i Osmanî, coğrafya, ilm-i hesab, hendese, cebir, hendese-yi resmiye ve menazır, müsellesat-ı müsteviye, topografya, hikmet-i tabiiye, kimya, tarih-i tabii, makine, ilm-i heyet-i kavanin-i devlet-i aliyye, ilm-i servet, defter tutma usûlü (bir nebze).

Birkaç yıl uygulanan bu program üyelerden Süleyman Paşa'nın ders nazırlığı sırasında hazırlayıp Cemiyet tarafından bazı değişikliklerle 1292 (1876) yılında kabul edilen ve 1307 (1891)e kadar yürürlükte olan programla değiştirilmiştir (Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri, & Ali Kami, 2000, s. 10). Cemiyet nizamnamesinde okutulacak derslerin gerek görüldüğünde ve zamanın icaplarına göre değiştirilebileceği zaten ifade edilmiştir (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin Vezaiifini Müşir Nizamname, 1333, s. 4). Zamanının çok üzerinde içeriğe sahip olduğu sekiz senelik programıyla iptidai, rüşdiye ve idadi eğitimlerini içermekle birlikte son iki senesi âlî derece kabul edilmiştir. İlk mezunlarını verdiği 1881 yılından 1894 yılına kadar mektebi bitirenler yüksek okul mezunu sayılmışlardır (Ayhan & Maviş, 1994, s. 8).

Süleyman Paşa bir süre sonra Askeri mektepler nazırlığına tayin olursa da hizmetleri devam etmiştir. Bunların arasında en önemlisi kuşkusuz askeri mektep muallimlerini Darüşşafaka'da gönüllü olarak eğitim vermeye ikna etmesidir. Nitekim uzunca bir süre öğretmen ihtiyacının büyük kısmı bu muallimler tarafından giderilmiştir.

Vidinli Tevfik Bey başta olmak üzere Cemiyet kurucularının doğa bilimleri ve özellikle matematiğe büyük önem vermesi, muallimlerin ekseriyetinin askeri mekteplerden gelmesi ve zaten programının da bunu öngörmesi gibi sebeplerle Darüşşafaka'da matematik ve doğa bilimleri dersleri hep ön planda olmuştur. Bu sayede öğrenciler bu alanda iyi yetiştiği gibi Salih Zeki gibi çok önemli matematikçiler de mezun etmiştir.

Darüşşafaka'da yine yukarıda zikredilen sebeplerden dolayı ve okulun yatılı olmasından ötürü disiplin ve intizam her zaman yerinde olmuştur. Bununla ilgili Basiretçi Ali Efendi'nin satırları oldukça ilginçtir: "Ramazanda gezdiğim camilerin ekserinde ve hele evvelki Cuma günü Süleymaniye Cami-i şerifinde Darüşşafaka şakirdânını gördüm. Bunların elbisesi gayet güzel ve pek muntazam, terbiye ve askeriyece talimleri dahi yolunda. Hani bölük tertibi üzere dizilip ve cümlesi birden ayak atıp gidiyorlar ve verilen kumandayı icra ediyorlar. Doğrusu bu mektebin müdürü her kim ise himmeti var olsun..." (Basiretçi, 2001, s. 624)

İlk defa 1881 yılında mezun veren Darüşşafaka'yı bitiren sekiz efendi Telgraf Nazırı İzzet Efendi'nin delaletiyle Posta ve Telgraf Nezareti'nde işe başlamıştır. Bu mesele daha önceden düşünülmüş olmalı ki 1880 yılında son sınıfa telgraf dersi eklenmiştir. Bu tarihten itibaren okul adeta bir Telgraf Fen mektebi halini almıştır (Ayhan & Maviş, 1994, s. 8). 1883 senesinde ise ilk mezunlardan üç, 1882 mezunlarından da bir olmak üzere dört kişi Paris'teki telgraf mektebine tahsile gönderilir (Ayhan & Maviş, 1994, s. 8).

Paris'e talebe gönderilmesi bu tarihten sonra her iki yılda bir ikişer mezun usulüyle uzun yıllar devam etmiştir.

II. Abdülhamid Döneminde Darüşşafaka ve Yaşanılan Aksaklıklar

1877-78 Osmanlı-Rus harbi sebebiyle İstanbul'a göç etmek zorunda kalan muhacir çocuklarından bin kadarı okula yerleştirilir. Bundan dolayı eğitime altı ay kadar ara vermek zorunda kalınır. Durumun daha fazla devam etmemesi adına gazetelere ilanlar verilerek çocuk muhacirlerden kızlar evlatlık kabul eden ailelere erkeklerin bir kısmı sanayi mektepleriyle Tophane sanayi alaylarına 15-20 çocuk da Darüşşafaka'ya kayıt edilir. Mektep tamire muhtaç hale gelirken Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Cemiyet reis vekili⁴ Rıza Paşa ve muvazene müdürü Cemal Beylerin gayretleriyle mektep tamir olunur (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 18-19).

II. Abdülhamid döneminin baskıcı ortamı kendini göstermeye başladıkça Cemiyet de toplanamaz olmuştur. 1888 yılına gelindiğinde de toplantılarını fiilen iptal etmiştir (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 23). Bu dönem aynı zamanda eğitim alanında birçok yeni kurumun açıldığı ve eğitim modernleşmesinin taşraya yayıldığı dönem olmuştur. Abdülhamid yeni okulların açılmasını teşvik ederken maarif teşkilatı ve okulların da denetimini özellikle misyoner faaliyetlere ve yabancı etkisine karşı artırmak istemiştir.

Cemiyet üye sayısı azaldıkça ve toplantı yapamaz hale geldikçe bütçesi de sarsılmış ancak bu dönemde Sadrazam Said ve Cevat Paşaların mektebe önemli katkıları olmuştur. Said Paşa okulu ziyaret edip eksiklerin giderilmesi ile ilgili maliye bütçesinden tayinat desteği sağlarken Cevat Paşa delaletiyle devletten imtiyaz alan şirketler Darüşşafaka'ya yardım yapmışlardır (Ayhan & Maviş, 1994, s. 9). Yine Cevat Paşa mektep mezunlarının Telgraf Nezareti yanında Rüsumat Emaneti'ne kabul edilmelerinde etkili olan isimdir.

Yine Said Paşa'nın delaletiyle 1888 senesi mezunları sultanın huzuruna kabul edilerek kendi yaptıkları tabloları takdim etmişler ve bu daha sonraları bir gelenek haline gelmiştir (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 23). Ancak bu dönemde dört yüzle sınırlı olması gereken talebe sayısı yedi yüze kadar çıkmış mali imkânsızlıklar ve Cemiyetin okul idaresinde söz sahibi olamaması sebebiyle eğitim kalitesi düşmüştür (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 25). Bu durum 1903 senesine kadar sürmüş padişaha okulun durumu arz edildikçe yardımlarda bulunulmuştur.

Adı geçen sene mektep müdürünü şikâyet için beş öğrencinin bağırarak Babialî'ye yürümesi padişaha telgrafla bildirilince – Süleyman Nazif'e göre bu tepkinin kendisine olduğunu düşünen – padişahın talebiyle okul kapatılma tehlikesiyle karşılaşmıştır. Darüşşafaka'dan mezun ve okulda muallimlik yapan Mehmed İzzet mabeyn tercümanı iken bu kararı duyarak Sadrazam'ı tetkikat yapmaya ikna etmesi üzerine yapılan sormuşturmada mektebin Maarif Nezareti'ne bağlanması ve on bir öğrencinin başka okullara gönderilmesi kararı çıkmıştır (Darüşşafaka 1873: Darüşşafaka Türkiyede İlk Halk Mektebi, 1948, s. 20-22). Padişah okula maliye bütçesinden iki bin kuruş yardım etmeyi

⁴ Cemiyetin nizamnamesine göre doğal başkan sadrazamdır, Cumhuriyet döneminde de aynı şekilde başbakan olarak günümüze kadar devam etmiştir.

ve nizamnamesini istemeyi ihmal etmemiştir (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 24).

1903-1908 arasında Maarif Nezareti idaresi altında yönetilen okul kötü yönetimden devrin sonlarına doğru dirayetli ve gayretli müdürler sayesinde nispeten kurtulmuştur. Yine de yetim çocuklar yanında analı-babalı hatta zengin ailelerin de talebe göndermesine ve bütçenin sürekli açık vermesine engel olunamamıştır. Bu durumda pay sahibi etkenlerden biri de nezaretin gönüllü öğretmenliği kaldırarak ücretli öğretmenler atamasıdır.

İkinci Meşrutiyetin İlanı Sonrası Darüşşafaka

Meşrutiyet'in ilanını müteakip Darüşşafaka mezunları ilk iş 8 Ağustos 1324 tarihinde toplanarak kuruculardan hayatta olanları Cemiyeti ihya etmeye çağırmıştır. İkinci hedef de "hükümet mektebi halini alıp" asli vazifesinden çıkmış mektebi intizama koymak olmuştur (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 30). 23 Kanunisanı 1324'te toplanan kongrede Cemiyetin nizamnamesi gereği seçilen idare ve tedris meclisleri üyelerini de içerisindeki simalardan dolayı aynen vermek uygun olacaktır:

Meclis-i İdareye İntihap Olunanlar:

Meclis-i Ayan Reisi Said Paşa, Meclis-i Ayan Reis-i Sanisi Gazi Muhtar Paşa, Maarif Nazırı Abdurrahman Bey, Mısırlı Prens Said Halim Paşa, Müze müdür muavini Halil Edhem Bey, tüccar-ı mutebereden Manizade Hacı Hüseyin Efendi, Tanin gazetesi müessisi Hüseyin Kazım Bey, Posta müdür-i umumisi Fahri Bey, Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey.

Meclis-i Tedris Azalığına İntihap Olunanlar:

Meclis-i Sıhhiye Reis-i Sanisi Ahmed Midhat Efendi, Ders Vekili Halis Efendi, Meclis-i Maarif azasından Salih Zeki Bey, Telgraf mühendislerinden Mehmed Emin Bey, Darülfünun ve İstanbul Sultanisi muallimlerinden Mehmed İzzet Bey, Tophane Mubayaat Komisyon Reisi Edhem Paşa, Telgraf fabrikası müdürü Ferid Bey, Darüşşafaka muallimlerinden Fatin Efendi, Telgraf Nezareti muhasebât-ı ecnebiye müdür muavini Hüseyin Remzi Bey, İkdam gazetesi sermuharriri Ali Kemal Bey (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 31). Tedris meclisi üyelerinden Salih Zeki, Mehmed Emin, Mehmed İzzet, Ferid ve Hüseyin Remzi Beyler Darüşşafaka mezunudurlar.

12 Mart 1325'te kuruculardan Ali Naki Efendi'nin riyaset vekilliği altında resmen ihya edilen Cemiyetin ilk işi okulu nezaret elinden almak için girişimleri başlatmak olmuştur. Yedi ay süren yazışmalar sonrası okulun tekrar Cemiyet idaresine geçişi kabul ve ilan olunmuştur (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 31-32).

Bu dönemde Darüşşafaka'ya kabul edilecek öğrencilerde aranan genel şartlar da düzenlenmiştir:

1. On yaşından aşağı ve on ikisinden yukarı olmamak
2. Anadan, babadan yahut yalnız babadan mahrum olmak

3. İlk mekteplerin en az dördüncü sınıfına yükselenlerle o derece tahsil gördükleri imtihanla sabit olanlar arasında yapılacak sınavı kazanmak

4. Hastalığı olmamak ve bünyesi sağlam olmak

Meşrutiyetin ilanını takip eden yıllarda Cemiyetin, okulun idaresini eskisi gibi bir düzen ve intizama koymanın yanında en önemli gündem maddeleri ve meşguliyeti mali vaziyetin düzeltilmesi, okutulacak derslerin “şair-i İslamiye ve asrın icaplarına” göre değiştirilmesi ve Cemiyetin idaresini güçleştiren zorlukların giderilmesi adına nizamname-yi esasinin yeniden düzenlenmesi ve bir dâhili nizamname hazırlanması olmuştur.

Bu dönemde Maarif Nezareti'nin fahrî muallimliği kaldırarak ücretli öğretmen görevlendirilmesi kararı değiştirilmemiş ve bu uygulamanın devamına karar verilmiştir. Bir aralık Darüşşafaka'da eğitim sekiz seneden on seneye çıkarılarak son iki yıla öğretmenlik dersleri koyulmuş, mezunların da öğretmenlik yapması zorunlu addedilmişse de bu karardan hemen dönülmüştür. Bunun gerekçesi ise böyle bir kararın kuruluş gayesine uygun olmayışı ve mezunların yüksek öğretime ve başka mesleklere yönelmesinin kişilerin kararına bırakılmasının hürriyet ortamına daha fazla uyacağı olmuştur. Yine ders programı değişikliği kapsamında mezunların okuldan sonra kendi geçimlerine yönelecek şekilde isteyenlerin de yüksek öğretime daha iyi devam edebilmelerini sağlayabilmek gibi gerekçelerle telgraf, posta, rüsumat, kanunlar, Arapça gibi dersler kaldırılarak yerine ziraat, kimya, felsefe gibi dersler konmuştur (Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri, & Ali Kami, 2000, s. 18).

İzzet ve öte. göre Meşrutiyet'e kadar ekseriyetle Telgraf Nezareti ile Rüsumât Emaneti'nde ve sair memuriyetlerde çalışan mezunlar arasında bu dönemden sonra serbest ticaret hayatına atılanlar da gittikçe artmıştır. Bunda bu dairelerde çalışma fırsatının gittikçe azalmış olmasının da payı olmuş olmalıdır (Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri, & Ali Kami, 2000, s. 103).

Darüşşafaka mezun vermeye başladıkça okula şükran borçlarını ödemek isteyen birçok mezun ders vermeye başlamıştır. Darüşşafaka'da fahrî muallimliğin Maarif Nezareti tarafından kaldırıldığı 1319 (1903) senesine kadar iki yüz fahrî muallim gönüllü olarak ders vermiş bunlardan kırk yedisi ise mektep mezunlarından olmuştur (Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri, & Ali Kami, 2000, s. 87-93). Okulda din derslerini ise çoğunlukla medreseliler fahrî olarak vermişlerdir.

Darüşşafaka'dan neşet eden öğrenciler 1325 yılında kurdukları Darüşşafaka Mezunları Cemiyeti'ni 1327'de feshetmişler ve 1925 tarihinde yine 1325'te kurdukları Çıracık Mektebi'yle birlikte faaliyet göstermek üzere yeniden canlandırmışlardır. Meşrutiyet ortamının serbestliğinden ve belki de Cemiyet, dernek gibi faaliyet yapma coşkuluğundan fayda ile ancak daha da önemlisi ilk kurucuların başlattığı hayır faaliyetine katkı yapmak maksadı ile 1909'da tedrisata başladıkları Çıracık Mektebi'ni kurmuşlardır. Çiçek Pazarı'ndaki bir mektebi Maarif Nezareti'nin izni ve aracılığıyla Evkaf Nezareti'nden alan mezunlar burada “vaktiyle okuyamamış çıracıklara okuma yazma ve hesap” öğretmişlerdir. Burada 1328 sene-yi rumiyesinden 1927 senesine kadar yaklaşık on beş sene 1358 talebe eğitim almıştır (Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri, & Ali Kami, 2000, s. 210-225).

Cemiyetin doğal başkanının sadrazam olması usulü ve ilkesi Cumhuriyet döneminde de başbakan olmasıyla devam etmiş, 1935 yılında ismi Türk Okutma Kurumu olarak değiştirilmiştir. Osmanlı döneminde “müessesat-ı hayriye”den kabul edilen Cemiyet 1940 yılında resmen kamu yararına çalışan dernekler statüsüne dâhil edilmiştir. 1953 senesinde ise kurumun adı Darüşşafaka Cemiyeti olmuştur.

1955 yılında kolej sistemi kabul edilip yabancı dili de İngilizce olmuş olan Darüşşafaka'ya kuruluşundan itibaren gayesi olan ancak bütün girişim ve niyetlere rağmen hayata geçirilemeyen kız öğrenci kabulüne ise Cemiyetçe 1969 yılında karar verilip 1971-1972 eğitim öğretim döneminde uygulamaya sokulmuştur.

Sonuç

İmparatorluğun son yüzyılında eğitimin halka yayılmasının önemini kavramış aydın bürokratların gayretleriyle kurulmuş olan Cemiyet, Müslüman gayrimüslim ayrımı yapmadan okuma yazma bilmeyen esnaf çıraklarına vermekle başladığı eğitim öğretime bugün de devam etmektedir. Birkaç defa ismi ve bazı nitelikleri değişmiş ve birçok badireler atlatmış olmasına rağmen kurucularının, mezunlarının ve bağışçıların gayret ve teşvikleriyle bugün de ülkenin öksüz ve yetim çocuklarına örnek bir eğitim vermeye devam etmektedir.

Günümüzde mali olarak daha iyi durumda olan Cemiyet, yeni bir eğitim kampüsünde hizmetlerine devam etmekle birlikte ülkenin farklı şehirlerinde sınav yaparak öksüz ve yetim çocuklara fırsat verse de Cemiyetin kuruluşundan beri tasavvurda kalmış şube fikrini ise henüz gerçekleştirmemiştir.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Y. (2008), Türk Eğitim Tarihi, Ankara: PEGEM.
- ALKAN, Mehmet Ö. (2000), Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- AYHAN, H. – H. MAVİŞ. (1994), “Darüşşafaka”, DİA, c. 9, s: 7-9
- BASİRETÇİ Ali E. (2001), İstanbul Mektupları, haz. Nuri Sağlam, İstanbul: Kitabevi.
- Cemiyet-i Tedrisiye-yi İslamiye Salnamesi, (H. 1332) Darülhilafetül İslamiye: Hikmet Matbaası.
- ÇELİK, Dilek Y. (2010) “Şinasi'nin Düzyazılarında Devrin Eğitim ve Kültür Anlayışına Bir Bakış”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, cilt 27, sayı 2, s: 149-164.
- Darüşşafaka 1873: Darüşşafaka Türkiye'de İlk Halk Mektebi. (1948) İstanbul: Akgün Matbaası.
- ERGİN, Osman N. (1977), Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul: Eser Matbaası.
- GÜNERGUN, F. (2007) “Matematiksel Bilimlerde İlk Türkçe Dergi: Mebahis-i İlmiye”, Osmanlı Bilimi Araştırmaları, c. VIII, sayı 2, s: 1-42.

- Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri ve Ali Kami. (2000), Darüşşafaka: Türkiye’de İlk Halk Mektebi: Darüşşafaka Nasıl Doğdu, Ne Hizmetler Etti, Nasıl Yaşıyor?, Yay. haz. Mehmet Kanar, İstanbul: Darüşşafakalılar Derneği.
- KAPCI, Hikmet Z. (2012) Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-ı Ali, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KODAMAN B. (1991), Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara: TTK.
- ÖZBEK, N. (1999) “II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar Darülhayr-ı Âlî”, Tarih ve Toplum, sayı 182, s: 11-20.
- (2002)“Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sosyal Devlet”, Toplum ve Bilim, sayı 92, s: 7-33.
- ÖZKAN, D. (2009), Philanthropy And Appropriation Policies Towards The Orphans And Foundlings Of The Greek Orthodox Community Of Istanbul (1852-1908), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Institute for Graduate Studies in Social Sciences.
- ÖZTÜRK, C. (1999), “Osmanlı’da Bir Meslekî Eğitim ve Çocuk Esirgeme Kurumu: Dârülhayr-ı Âlî”, Milli Eğitim, sayı 143, s: 76-84
- SOYDAN, A. (2003), “Darüşşafaka Tarihinden Kesitler”, İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, sayı 3, s: 249-268.